

Podstawowe pojęcia krajoznawcze

Artur Ponikiewski

Krajoznawstwo (krainopisarstwo, ziemiopisarstwo) – ruch społeczny dążący do zbierania i popularyzowania wszelkich wiadomości (geograficznych, historycznych, etnograficznych itp.) o kraju lub regionie m. in. przez organizacje wycieczek, obozów, rajdów o charakterze poznawczo–dydaktycznym. W sensie funkcjonalnym – jako dążenie do możliwie najpełniejszego, wszechstronnego poznania ziemi ojczystej. W sensie instytucjonalnym – jako zrzeszenie skupiające działaczy–krajoznawców i ukierunkowujący ich na osiągnięcie ważnych celów społecznych, a także jako określony system organizacji prac krajoznawczych oraz gromadzenia, przekazywania i wdrażania ich wyników do praktyki społecznej, przede wszystkim w ruchu turystycznym. W sensie historyczno–socjologicznym jest dziedziną kultury, obejmującą całokształt działalności poznawczej oraz utrwalone wyniki tej działalności (rękopisy, publikacje, fotografie, mapy i in.).

Walory krajoznawczo–turystyczne – wszystkie wartości obszaru turystycznego pochodzenia naturalnego, ukształtowane przez historię i tworzone przez współczesność będące przedmiotem zainteresowań turystów i krajoznawców.

Walory wypoczynkowe – rodzaj walorów turystyczno–krajoznawczych, zachęcających turystę do przebywania na obszarze turystycznym przez dłuższy okres. Mają swoje źródła w walorach środowiska naturalnego, bądź w urządzeniach specjalnie przystosowanych do organizacji spędzenia wolnego czasu.

Krajobraz kulturowy – Krajobraz kulturowy jest to krajobraz z przewagą elementów powstałych w wyniku działalności człowieka nad elementami przyrodniczymi. Może powstawać w wyniku wielowiekowego oddziaływania mieszkańców na przyrodę, przekształcania jej w harmonii z warunkami środowiska i prawami przyrody albo wbrew tym prawom.

Inwentaryzacja krajoznawcza – jest uzyskaniem pełnych, aktualnych i sprawdzonych informacji o obecnym zasobie oraz stanie obiektów i walorów krajoznawczych na określonym terenie → inwentaryzacja przyrodnicza

Zabytek – obiekt (ruchomy lub nieruchomy) lub zespół obiektów stanowiący świadectwo epoki lub zdarzenia, mający wartość historyczną, naukową, kulturalną, artystyczną i podlegający ochronie prawnej. → kultury (artystyczne dzieło ludzkie o trwałej wartości) → przyrody, → archeologiczny (przedmiot pochodzący z dawnych epok znaleziony w ziemi lub na jej powierzchni) → architektury (budowla charakterystyczna dla danej epoki mająca wartość artystyczną, kulturalną i historyczną).

Dziedzictwo kulturowe – dziedzictwo kulturowe to zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nim wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi, uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej.

Pomnik historii – pomnik historii to zabytek nieruchomy (obiekt zabytkowy lub zespół zabytków) lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury. Status pomnika historii zabytkom i parkom kulturowym nadaje w drodze rozporządzenia prezydent RP, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Pomniki historii otacza się szczególną ochroną.

Park kulturowy – jest formą ochrony krajobrazu kulturowego mającą na celu utrzymanie i wyeksponowanie ukształtowanych w wyniku działalności człowieka wyróżniających się krajobrazowo

terenów z zachowanymi zabytkami charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. → Forteczny Park Kulturowy.

Krajobraz — to ogół cech wyróżniających określony teren. W szczególności cechy te dotyczą ukształtowania terenu, jego budowy geologicznej, nawodnienia, klimatu, pokrywy glebowej i roślinnej wraz ze zwierzętami i wszelkich przejawów działalności ludzkiej. W potocznej mowie ogranicza się niekiedy pojęcie krajobrazu do jego zewnętrznych, wizualnych cech. → pierwotny → naturalny → przekształcony → zdegradowany lub → nizinny → wyżynny → górski

Park narodowy — w brzmieniu *Ustawy o ochronie przyrody* z 2004 r. „obejmuje obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe. Park narodowy tworzy się w celu zachowania różnorodności biologicznej, zasobów, tworów i składników przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, przywrócenia właściwego stanu zasobów i składników przyrody oraz odtworzenia zniekształconych siedlisk przyrodniczych, siedlisk roślin, siedlisk zwierząt lub siedlisk grzybów.”

Park krajobrazowy — W brzmieniu *Ustawy o ochronie przyrody* z 2004 roku: „Park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe, w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. „W parku krajobrazowym można kontynuować działalność gospodarczą, z pewnymi ograniczeniami, np. nie przewiduje się wznoszenia nowych obiektów budowlanych (z wyjątkiem potrzebnych miejscowej ludności). Park taki ma służyć rekreacji krajoznawczej, to znaczy turystyce niepobytowej, wypoczynkowi, a także edukacji.

Rezerwat przyrody — obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi. Cały rezerwat albo jego części mogą podlegać ochronie ścisłej, ochronie czynnej lub ochronie krajobrazowej. Ochrona ścisła polega na nieingerencji w naturalne procesy, ochrona czynna dopuszcza wykonywanie zabiegów ochronnych (np. usunięcie drzew zaciemniających stanowisko cennego gatunku rośliny), a ochrona krajobrazowa polega na prowadzeniu gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej w sposób uwzględniający potrzeby przedmiotu ochrony. → typy rezerwatów (cel ochrony)

Pomnik przyrody — pomnikami przyrody są pojedyncze twory przyrody ożywionej i nieożywionej lub ich skupienia o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głązy narzutowe oraz jaskinie.

Muzeum — instytucja powołana do gromadzenia, badania oraz opieki nad obiektami posiadającymi pewną wartość historyczną bądź artystyczną. W większych muzeach niewielka część z tych obiektów jest udostępniana publiczności w postaci wystaw stałych lub czasowych, natomiast reszta jest przechowywana w specjalnie do tego przystosowanych magazynach. → typy muzeów (biograficzne, wojskowe, techniczne, artystyczne, martyrologiczne)

Skansen — muzeum etnograficzne pod gołym niebem, którego celem jest zaprezentowanie kultury ludowej danego regionu. Przenosi się do nich typowe przykłady architektury ludowej z danego obszaru, a wraz z budynkami ich wyposażenie, sprzęty, narzędzia, wystrój, ubrania ludowe i inne elementy folkloru. Nazwy tej obecnie używa się także dla zebranych pod gołym niebem zabytkowych obiektów technicznych. (także podziemne trasy turystyczne jak np. kopalnie) → muzea techniki

Kultura ludowa — to pojęcie często utożsamiane z folklorem. Mianem kultury ludowej określa się ogół wytworów społeczności lokalnej, związanych głównie ze sztuką, językiem. Elementem spajającym daną kulturę ludową jest wspólnota dziejowa (wspólna historia) i podobieństwo warunków życia. → tkactwo → garncarstwo → kowalstwo → hafciarstwo → malarstwo np. na szkłe → rzeźba → etnografia, a etnologia

Fortyfikacja — zespół obiektów fortyfikacyjnych i dziedzina inżynierii wojskowej, która zajmuje się przygotowaniem terenu do walki przez opracowanie, zaprojektowanie i zorganizowanie prac ma-

jących na celu wykonanie obiektów i zespołów fortyfikacyjnych służących do osłony wojsk i obszaru terytorium podczas działań bojowych. → polowa → półstała → stała → rejon umocniony

Fort — budowla obronna polowa lub stała, budowana od XVII do początków XX w. Zasadniczo forty były elementem twierdz nazywanych fortowymi, w szczególnych wypadkach budowano pojedyncze forty, tzw. wydzielone. → piechoty → pancerny → artyleryjski → betonowy → ceglany

Twierdza — ufortyfikowane miasto, gród, klasztor. Czasem jest to samodzielna budowla o charakterze obronnym. → typy twierdz

Las — (biocenoza leśna) — kompleks roślinności swoisty dla danego regionu geograficznego, charakteryzujący się dużym udziałem drzew rosnących w zwarciu, wraz ze światem zwierzęcym i różnymi czynnikami przyrody nieożywionej oraz związkami, które między nimi występują. → liściasty → iglasty → mieszany. → ochronny → gospodarczy

Region turystyczno–krajoznawczy — większy obszar (makroregion) charakteryzujący się wysokimi walorami do którego kieruje się i koncentruje ruch turystyczny. Region ma na ogół niejednorodną atrakcyjność → rejon turystyczny (część regionu)

Zagospodarowanie turystyczne — część infrastruktury turystycznej. Jest to zespół obiektów i urządzeń będących wyposażeniem określonego terenu umożliwiającymi zaspokojenie potrzeb ruchu turystycznego.

Miejsce Pamięci Narodowej — miejsce z którym związane są historycznie uzasadnione uczucia narodowe → pomniki, groby ludzi zasłużonych, pola bitew, miejsca martyrologii. → izby pamięci narodowej.

Park — teren rekreacyjny, przeważnie z dużą ilością flory, w tym często zadrzewiony. W miastach ma charakter dużego, swobodnie ukształtowanego ogrodu z alejami spacerowymi. → miejski → zdrojowy → pałacowy → sportowy → etnograficzny → ogród (angielski, francuski, japoński, dendrologiczny, botaniczny, zoologiczny → zespół pałacowo–parkowy.

Pałac — reprezentacyjna budowla mieszkalna pozbawiona cech obronnych, także określenie dla bardziej okazałych gmachów użyteczności publicznej i urzędów.

Zamek — zamkiem nazywamy zespół elementów warownych i budynków mieszkalnych powiązanych w zamknięty obwód obronny, który to zespół powstał w ustroju feudalnym jako ośrodek władzy książęcej, siedziba możnowładcy, siedziba rycerza lub placówka militarna. → funkcja (strażnicze, mieszkalne, administracyjne) → usytuowanie (skalne, wyżynne, nizinne, wodne, miejskie).

Dwór — w podstawowym znaczeniu w języku polskim to szlachecki, wiejski dom mieszkalny. → dwór obronny.

Grodzisko — pozostałość po grodzie albo osadzie obronnej w postaci kolistego (w podstawie), lub wielobocznego wzniesienia. (→ kurhan).

Wieś — jednostka osadnicza o zwartej lub rozproszonej zabudowie i istniejących funkcjach rolniczych lub związanych z nimi usługowych lub turystycznych, nie posiadająca praw miejskich lub statusu miasta. → łańcuchówka → okolnica → owalnica → rzędówka → szeregówka → ulicówka → wielodrożnica → widlica.

Przysiółek — skupisko kilku gospodarstw położonych poza zabudową wsi stanowiące integralną część wsi.

Osada — miejsce dłuższego pobytu grupy ludzi wraz z szeregiem urządzeń wykonanych przez nich dla zapewnienia sobie warunków niezbędnych do prowadzenia przyjętego przez tą grupę ludzką trybu i poziomu życia.

Miasto — to historycznie ukształtowana jednostka osadnicza charakteryzująca się wysoką intensywnością zabudowy, małą ilością terenów rolniczych, ludnością pracującą poza rolnictwem (w przemyśle lub w usługach) prowadzącą specyficzny miejski styl życia. → historyczny układ miejski → prawa miejskie (magdeburskie, średzkie, chełmińskie, poznańskie)

Rzeźba terenu — to ukształtowanie powierzchni Ziemi powstałe na skutek działania czynników zewnętrznych, takich jak erozja, akumulacja rzeczna czy lodowcowa oraz wpływ wiatru. Duże płaskie lub prawie płaskie tereny, z niezbyt głębokimi dolinami rzek, określamy jako tereny równinne. Mają one nieznaczne wysokości względne. → równinny → falisty → pagórkowaty itd.

Zbiorowisko roślinne — podstawowa jednostka organizacji roślinności tworzona poprzez ekologicznie zorganizowaną wspólnotę życiową różnych gatunków roślin. → fitosocjologia

Szlak turystyczny — trasa wycieczkowa oznaczona specjalnymi symbolami wyznaczającymi jej przebieg i ułatwiającymi odnalezienie właściwej drogi. → szlaki piesze (górskie i nizinne), → szlaki rowerowe (górskie i nizinne), → szlaki wodne (żeglarskie i kajakowe), → szlaki jeździeckie (górskie i nizinne), → szlaki narciarskie (górskie i nizinne), → szlaki motorowe (trasy turystyczne), → inne szlaki turystyczne.

Ikonoграфия — dziedzina badań historii sztuki, której zadaniem jest opis i interpretacja elementów treściowych i symbolicznych w dziełach sztuki. Termin użyty w piśmiennictwie greckim jako *eikonographia* na oznaczenie przedstawienia obrazowego. → kolekcjonerstwo krajoznawcze.

Styl architektoniczny — posiadający zasięg regionalny lub międzynarodowy skategoryzowany zespół cech formalnych w architekturze. Pojęcie to jest niejednoznaczne, jako styl architektoniczny określa się również zamiennie osobisty styl architekta, szkoły architektonicznej lub typowy dla danej epoki architektonicznej język form.

Aglomeracja — w urbanistyce jest to obszar o intensywnej zabudowie, charakteryzujący się również dużym zagęszczeniem ludności przebywającej na danym terenie okresowo (np. w ciągu dnia) lub stale. Aglomeracje charakteryzują się dużym przepływem osób i towarów oraz znaczną wymianą usług. W brzmieniu bardziej potocznym aglomeracja jest skupiskiem sąsiadujących ze sobą miast i wsi, które stanowią wspólny organizm, poprzez zintegrowanie lub uzupełnianie się rozmaitych form infrastruktury tych miejscowości oraz wzajemne wykorzystywanie potencjałów, którymi te miejscowości dysponują. → monocentryczna → policentryczna.

Ekologia — to nauka o strukturze i funkcjonowaniu przyrody, zajmująca się badaniem oddziaływań pomiędzy organizmami, a ich środowiskiem. Określenia ekologia, ekologiczny są często używane w języku potocznym, czynniki potrzebne do utrzymania takiego porządku — równowagi przyrodniczej.

Turystyka — to ogół czynności osób, które podróżują i przebywają w celach wypoczynkowych, zawodowych lub innych nie dłużej niż rok bez przerwy poza swoim codziennym otoczeniem, z wyłączeniem wyjazdów, w których głównym celem jest aktywność zarobkowa; forma czynnego wypoczynku poza miejscem stałego zamieszkania. Turystyka kwalifikowana (kolarska, żeglarska, narciarska itd.) → „turystyka, a krajoznawstwo”. Podział turystyki wg ŚOT (biznesowa, rekreacyjna, aktywna, specjalna, przygraniczna, miejska, wiejska, tranzytowa.)

Ochrona zabytków — w rozumieniu przyjętym w obowiązującej obecnie w Polsce *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r.* oznacza działania organów administracji publicznych podejmowane w celu:

- zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobiegania zjawiskom niepożądanym: niszczeniu i niewłaściwemu korzystaniu z zabytków, ich kradzieżom, zaginięciom, nielegalnemu wywozowi za granicę;
- kontrolowania stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględniania zadań ochronnych w procesie planowania, zagospodarowania przestrzennego oraz kształtowania środowiska .
- opieka nad zabytkami (społeczna)

Literatura

1. Vademecum Krajoznawcy, A. Czarnowski, Warszawa 1981
2. Poradnik Młodego Krajoznawcy, F. Klima, Warszawa 1976
3. Walory Krajoznawcze i Turystyczne Polski, [pr.zb]. KK PTTK, Warszawa 1977
4. Metodyka Krajoznawstwa, Z. Kruczek, Kraków 1997
5. Krajoznawstwo. Zarys teorii i metodyki, pod red. Z.Kruczka, 2005
6. Krajoznawstwo i turystyka w szkole, T. Łobożewicz, Warszawa 1990
7. Krajoznawstwo. Poradnik Metodyczny, A. Czarnowski, Warszawa 1979
8. Inwentaryzacja krajoznawcza, W. Lipniacki, Warszawa 1978
9. Leksykon turystyki i krajoznawstwa, E. Mazur, Szczecin 2000
10. Zarys metodyki kształcenia turystyczno-krajoznawczego, R. Harajda, Warszawa 1982
11. W cieniu Zamczyska Bonerów, pod red. J. Partyki, Ojców 2006
12. WIKIPEDIA